

Német történelmi diszkurzus Heiner Müller és Volker Braun drámáiban
című doktori disszertáció
tézisei

Gór Szilvia
Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Irodalomtudományi Doktori Iskola
2008

Témaválasztás, a téma bemutatása

1. Disszertációm német történelmi diszkurzussal foglalkozik. A német történelmi tudat kapcsán ma már össznémet történelemből indulunk ki és ennek alapján közös problémákat és tradíciókat vizsgálunk. Németország egységének létrejöttével a német történelemmel való szembenézés azonban ennél komplexebb a kettős múltlátásból kifolyólag. „A német mizéria” folyamata azonban még mindig nem zárult le, eme német problematika ma is aktuális, ha tekintetbe vesszük a németek együttélésének nehézségeit. Jürgen Schröder azt állítja, hogy a német történelmi múlt örökségéhez hozzátartozik egy állandó identitási krízis.¹

2. A kollektív identitás keresésének folyamatában máig különböző társadalmi feltételek, tapasztalatok és emlékezetek kerülnek szóba, amelyek történelem, politika és kultúra kereszttüzében állnak, de közös, össznémet identitáshoz és egységes kultúrnemzet megteremtéséhez vezethetnek. Németország újjá gondolásához, jövőjéhez és identitásához járulhatnak hozzá, esélyt adva arra, hogy a német történelmi mizériát leküzdjük, a német együttélés értékeit megtaláljuk és ezáltal az Európa jövőjén gondolkodjunk.

A német történelmi diszkurzus az össznémet történelem keretein belül az immáron egységes nemzet közös bázisává, a német kultúra összekötő elemévé válhat az európai integráción belül.

3. Disszertációban Heiner Müller (1929 Eppendorf – 1995 Berlin) és Volker Braun (1939 Dresden -) drámaírói munkásságával foglalkozom. Írói munkásságukat a kollektív, össznémet identitás keresésének folyamatában értelmezem, amely Németország történelmi tudatának formálásához járul hozzá. Ugyanis műveikben egy alternatív történelemre kérdeznék rá, amely kérdések ma a német és európai aktuális problémák megoldásait szolgálják.

Célmeghatározás

4. Dolgozatom középpontjában azon aspektus áll, amely a német történelemmel való szembehelyezkedésükre irányul. Német történelmi vonatkozásokat és kulturális hagyományokat kutatok, melyek Müller és Braun darabjaiban központi szerepet játszanak. Kialakult alternatív történelmi képük több éves gondolatcseréjük eredménye. A történelmen végzett közös munkát kérdéseik és válaszaik, illetve ellenvéleményeik kísérik keresztül. A

---

¹ Schröder, Jürgen: Geschichtsdramen. Die „deutsche Misere“ – von Goethes Götze bis Heiner Müllers Germania. Stauffenburg Verlag Tübingen 1994, S. 4.

német történelemtől tehát dialógust folytatnak, amelyet közös érdeklődésük és kölcsönös egymásra hatásuk határoz meg.

5. Kutatási témám megközelítésekor azon alapvető feltevés vezetett, miszerint az érintett két drámaíró nem szabad csupán az NDK- drámairodalom paraméterein belül kezelni. Műveiket ugyanis egy bizonyos időponttól kezdve kritikai állásfoglalások és a politikai rendszertől való eltávolodás jellemzik. Ennek következtében darabjaik, más szocialista termelési darabokkal szemben, gyakran íróasztaluk fiókjában maradtak és azokat az NSZK-ban adták ki és mutatták be nyugat-német színpadokon. (Eme tény is jelzi a nyugat- és kelet-német irodalom kölcsönös egymásra hatását, amely leginkább a közös német múlt és azonos kulturális hagyományokra kérdez rá.) Wolfgang Emmerich szerint az NDK-ban létezett „egy másik német irodalom”² is, melynek képviselői közé Müllert és Braunt is sorolja. Emmerich nézetével egyetértve állíthatjuk, hogy eme drámaírók irodalma egyfajta ellen-szöveggént helyezkedik szembe az adott kor politikai rendszerével, miközben esztétikai emancipációjuk által nemcsak függetlenednek politikai és társadalmi kényszerektől, hanem reflektálnak is kultúrájuk jelenére és múltjára.

Müller-nek és Braun-nak egy olyan reflektáló szerzői szerep a sajátja, amely mindkettőjüket arra vezeti, hogy az össznémet történelemmel foglalkozzanak. Posztmodern pozíciókkal szemben tehát írói munkásságukban a történelem, a múlttól való gondolkodás és az erről való vita a meghatározó. Drámáikat rendszerkritikai, történelmi, politikai, szociális és kulturális vonatkozások jellemzik.

6. Dolgozatom célja, hogy a drámák történelmi vonatkozásait kimutassam és összehasonlítsam. Vizsgálatomban fontos szerepet játszik azon megközelítés, miszerint eme vonatkozások nem tekinthetők egymástól független létezőknek. Éppen ellenkezőleg, azt állítom, hogy azok a két drámaíró közt meglévő éveken át tartó gondolatcsere, kérdéseik és válaszaik eredményei. Kölcsönös egymásra hatásukból kifolyólag egy dialógus megy végbe műveikben, miközben az azonos szubsztancia eltérő aspektusokat, megközelítési módokat tesz lehetővé. Kutatásom az intertextuális dialógus azonosságaira és különbözőségeire irányul.

A történelemtől folytatott közös diszkurzus elemzése céljából szövegretorikai elemzést folytattam, amely megfelelőnek bizonyult arra, hogy kimutassam a kiválasztott drámák intertextuális vonatkozásait és ezáltal az intertextuális dialógus konstellációját meghatározzam. Szövegprodukciónak indultam ki tehát, ugyanakkor nem szabad figyelmen

---

² Emmerich, Wolfgang: Die andere deutsche Literatur. Aufsätze zur Literatur aus der DDR. Westdeutscher Verlag Opladen 1994, 201.

kívül hagynunk azon tényt sem, miszerint Müller és Braun esetében a szövegprodukciónak nem végeredmény, hanem éppen ellenkezőleg, kiindulópont. Elemzésem során tehát fontos szerepet játszott azon probléma, hogy hogyan lehetséges egy lezáratlan szövegprodukciónak retorikai elemzés alá vonni.

Kérdésfeltevés

7. Vizsgálataim során újabb kérdéseket tettem fel. Kíváncsi voltam arra is, hogy Müller és Braun dialógusában milyen fejlődés megy végbe, hogy vajon egymásra hatásuk folyamattal bír-e és vajon egy intenzívebb kölcsönhatáshoz vezet-e, végül hogy a két drámaíró irodalmi kommunikációja kizárólag a saját, német történelemre irányul-e vagy túlmutat az a német múltból folytatott reflexiókon.

Kiválasztott drámák

8. Habár Müller és Braun más irodalmi műfajokkal is kísérletezett, elsősorban Braun, aki lírikusként és prózaíróként is számon tartunk, vizsgálataimhoz kizárólag drámákat választottam, ugyanis az életművekkel való foglalkozás során számomra világossá vált, hogy az intertextuális dialógus leginkább drámáikban, mindenekelőtt német történelmi témájú drámáikban, jelenik meg. Mindkettőjük esetében ugyanis a dráma bizonyul arra alkalmas közegnek, hogy a történelemről diskuráljanak. Ezen felül a történelemmel való szembenézés Müller és Braun számára nem csupán önreflexió, hanem éppen a színházi kommunikációban fedezik fel annak lehetőségét, hogy a közzel együtt történelemről gondolkodjanak. A dramatika, színház és társadalom szoros kapcsolatában megtapasztalhatunk náluk egy társadalom- és történelemformáló színházi koncepciót. Dráma, történelem és kommunikáció organikus összjátékban vesz tehát részt.

A két drámaírót eltérő életút jellemzi, életművük korszakokból áll. Mindkettőjüknél egy paradigmaváltás is megtapasztalható, amikor is a termelési drámáktól, a szocialista irodalom témáitól a 70-es években búcsút vesznek. Ebből kifolyólag az 50-es és 60-as évek drámái nem képezik vizsgálatom tárgyát, hiszen azokban a történelem nem jelenik mint reflexió médium. A paradigmaváltás meghatározza mind az anyagválasztást mind a formát. Ettől kedve mindketten arra törekednek, hogy irodalmi előszövegekből, a német történelemből és a mítoszból vonatkozásokat vegyenek fel. Ezen vonatkozások nyújtanak számukra lehetőséget arra, hogy a jelen kor ellentmondásait ábrázolják. A montázstechnika pedig lehetővé teszi régi anyagok előhívását és a régi formákkal történő kísérletezést.

9. Müller, az idősebb jogán, a 70-es években egyfajta felütésként két Németország-darabbal, cím szerint *Die Schlacht* és *Germania Tod in Berlin* darabokkal készül el. Ezen darabokra reagál Braun a 70-es évek végén *Simplex Deutsch* című darabjával. A 80-as évek történelem témájú darabjai mindkét drámaíró életművében tengelyt képeznek, melynek során véleményem szerint a közös dialógus kevésbé intenzív és ez időben a történelemmel való szembenézéskor eltérő tematikát dolgoznak fel. A rendszerváltás minkét író életében meghatározó. Két darab, Müller *Germania 3 Gespenster am Toten Mann* illetve Braun *Iphigenie in Freiheit* egy igen magasfokú reflexióval rendelkezik, melyekben a közös anyag és téma ismételten intenzív dialógushoz vezet.

Ezen okokból az intertextuális vonatkozások vizsgálatához a következő darabokat választottam:

Heiner Müller *Die Schlacht* (1951 / 1974), *Germania Tod in Berlin* (1956/ 1971), *Germania 3 Gespenster am Toten Mann* (1990/ 1995) és Volker Braun *Simplex Deutsch* (1978/ 1979), *Iphigenie in Freiheit* (1990) című darabjait.

Módszertani meghatározás

10. Véleményem szerint egy drámai alkotás színházi megvalósulásától elválaszthatatlan, a drámai szöveg színházban történő prezentációja új esztétikai észlelésnek ad teret, vizsgálatomból azonban ki kellett zárnom a színház recepció aspektusait. Mivel a két drámaíró irodalmi kommunikációja a drámai szövegek intertextuális referenciáinak hálójában fedezhető fel, vizsgálatom szövegelemzést igényel.

11. Intertextualitás

Müller és Braun szövegei nem tetszőleges módon jöttek létre, hanem egymásra ható vonatkozások függvényében. A két módszer egymással szoros kapcsolatban áll, amit az is bizonyít, hogy feltételezzük az interdiszkurzivitás meglétét, melynek eredményeképpen egy szöveg nem szövegkívüli valóságra, hanem szövegek közötti vonatkozások kereszttűzében jön létre. Az intertextuális referenciák vizsgálatához Ulrich Broich und Manfred Pfister³ klasszifikációs rendszerét választottam.

12. Színházi kommunikáció

---

³ Broich, Ulrich/ Pfister, Manfred: Intertextualität. Formen, Funktionen, anglistische Fallstudien. Hrsg.. Max Niemeyer Tübingen 1985

Drámaelemzés során Erika Fischer-Lichte⁴ drámaelmélete elkerülhetetlen. Munkájában Fischer-Lichte a belsőről a külső színházi kommunikációra való paradigmaváltást elemzi és azt állítja, hogy a modern színház fragmentek montázsával a nézőre folytatott közvetlen hatást gyakorol. Müller és Braun nyitott drámáiban során is eme nyitott kommunikációs viszony létrejöttéről van szó, melynek következtében a színházi darab társadalmi folyamatok formálásában éri el produktivitását. Arra is ki kell térnünk azonban, hogy a töredékeket elsősorban retorikailag kell kezelnünk. Ennek kapcsán kimutatható a drámai szövegekben monológikus betétek radikalizálódása, a drámai figura dekonstrukciója és a cselekvő figurák feloldása a jellemző. A külső színházi kommunikáció monológja egyre nagyobb teret nyer a drámai szövegekben. Vizsgálunk kell tehát a monológ szerepét, amely egyben a kollektív dialógus médiuma lesz.

Szövegelemzéseim eredményei

13. Broich és Pfister vizsgálati módszere eredményesnek bizonyult arra, hogy a német történelmi diszkurzus intertextuális vonatkozásait kimutassam. Ezen vizsgálati módszer ugyanakkor a szövegprodukciónak a folyamatába is betekintést nyújt.

14. Broich és Pfister módszere eredményesnek bizonyult arra, hogy megállapítsam az **intertextuális vonatkozások intenzitási fokát**. Az általuk felállított hat kategória alapján (referencia, kommunikativitás, szerzői reflexivitás, strukturalitás, szelektivitás, dialógicitás) megállapítottam, hogy a kiválasztott drámákban a montázstechnika szerves módon épül be a drámai szöveg struktúrájába és az intertextuális vonatkozások meghatározzák a Németországról való értekezést.

15. 1. A **referencialitás** Müller és Braun német történelmi drámáiban intenzív módon megy végbe. Az előszövegeket mindkét drámaíró távolságtartással kezeli, ezáltal szembehelyezkedés jön létre az előszövegek feldolgozása kapcsán.

Müllernél megfigyelhető, hogy a referencialitás a legintenzívebb módon *Germania Tod in Berlin* című drámájában figyelhető meg, hiszen itt jön létre az előszövegekhez képest a legnagyobb kontraszt. Ezen elvből kiindulva Müller *Germania 3* már egy kevésbé intenzív referencialitással rendelkezik. Müller itt már egy minimális távolságtartást vesz fel az előszövegek kapcsán.

---

⁴ Fischer-Lichte, Erika: Die Entdeckung des Zuschauers. Paradigmenwechsel auf dem Theater des 20. Jahrhunderts. A. Francke Verlag Tübingen und Basel 1997

Braun esetében az intertextuális vonatkozások intenzitása elsősorban a hypertextualitások nagy számából következik. Az intenzitási fok kapcsán megfigyelhető, hogy kései német történelmi drámájának is - *Iphigenie in Freiheit* - intenzív referencialitás a sajátja.

15. 2. Mind Müller mind Braun igen nagy hangsúlyt fektet a **kommunikativitásra**. Vizsgálati módszeremmel megállapítottam, hogy kései drámáik a kommunikativitás egyre nagyobb fokával rendelkeznek, amely elsősorban a jelölés egyértelműségében válik nyilvánvalóvá. Ezzel összefüggésben változik az **intertextuális vonatkozások megjelölési formái**. A módszer alapján exakt módon kimutattam, hogy mely drámákban válik a megjelölés tudatossá és nyilvánvalóvá és melyekben nem. A megjelölés módjára azért is fektettem súlyt, hiszen ennek révén megy végbe a befogadóval folytatott kommunikáció.

15. 3. Az **autoreflexivitás** a szerző és olvasója közötti metakommunikációt idézi elő. Mivel Müller és Braun kései német történelmi drámái nagyobb kommunikativitással rendelkeznek, autoreflexivitásuk is erősebb. Az intenzív jelölés által a befogadó ebbe a metakommunikációba intenzívebb módon fonódik be.

15. 4. A **strukturalitás** kritériuma az előszövegek szintagmatikus integrációját jelenti. Müller német történelmi drámáiban a strukturalitás erős intenzitási fokát tapasztaltam. Leginkább *Germania 3* című drámájában figyelhető meg, hogy az előszövegekből nagyobb szövegrészek kerülnek idézésre. Ezen szövegbetétek nagyobb betétekké válnak. Ehhez képest Braun drámai szövegeiben a strukturalitás alacsonyabb foka ismerhető fel, hiszen az előszövegekből hozzávetőlegesen idéz.

15. 5. A **szelektivitás** kritériuma alapján az intertextualitás tömörségi fokát lehet megragadni. Ennek alapján megállapíthatjuk, hogy mennyire poentírozva jelenik meg az előszövegek egy bizonyos eleme. *Germania 3* rendelkezik az általam kiválasztott német történelmi drámák közül a legintenzívebb módon végbemenő szelektivitással, hiszen itt az előszövegek az utószövegben mint egy körülhatárolt szövegbetétként jelennek meg. Az idézés eme módja kapcsán joggal kérdezhetjük, hogy vajon a szövegbetétek kiterjedése nem túlságosan nagy mértékben megy-e végbe és így az intertextualitás kevésbé poentírozott absztrakcióval rendelkezik.

15. 6. A **dialogicitás** kritériuma így *Germania 3* esetében egy gyengébb intenzitási módon megy keresztül, ugyanis a szövegtartalom megtartása által idézi Müller az előszövegeket. Ezen módszer által nem jön létre a dialogicitás által elvárt elő- és utószöveg közötti differencia kijátszása. A totális ismétlés nyilvánvalóan ne inspirálja Müller, ami által nem jön létre szemantikai és ideológiai különbség az eredeti és az utószöveg összefüggési hálójában. Az előszövegek Müller szövege egy igazoló integrációról tanúskodik, mert az előszövegek

relevánsak az utószöveg kontextusához. Ezen kívül az intertextuális vonatkozások hiányolt transzformációja Müller betegsége által okozott kimerültsége is magyarázhatja.

Braun általam kiválasztott drámáinak dialogicitása magas intenzitási fokkal bír. Az előszövegek és az utószövegek közötti transzformáció differenciával rendelkezik. Az igazoló integráció és a kontraszt megteremtése tehát a dialogicitás optimumát éri el.

16. Vizsgálatom során azonban az is kiderült, hogy eltérő kezelési módokat tapasztalhatunk, a montázstechnika mindkét szerzőnél egyre tudatosabbá válik, a **kollázst felváltja a montázs**⁵. Az intertextuális vonatkozások vizsgálata során megállapítottam, hogy Heiner Müller *Die Schlacht* című darabjának montázstechnikáját a kollázs és a jelölt intertextuális vonatkozások hiánya jellemzi. Ennek következtében a darabnak gyenge kommunikatív relevancia a sajátja, melynek kevésbé explicit metakommunikációjában egy gyenge autoreflexivitás lép fel. Ezzel szemben *Germania Tod in Berlin* című darabban már kimutatható, hogy az intertextuális vonatkozások már szervesebb módon épülnek be a drámai szövegbe, jelölve vannak és magas kommunikációs relevanciával rendelkeznek. Ezen erős explicit metakommunikativitás egyértelművé teszi az erős az intertextualitás autoreflexív tudatosságát.

17. Német történelmi darabok struktúráját illetően a darabok **szigorú kompozícióját** ismertem fel. Mialatt Müller *Die Schlacht* című darabjában még öt jelenet laza, kötetlen felépítéséről beszélhetünk, amelyeket egyes motívumok határozzák meg, addig *Germania Tod in Berlin* és Braun általam kiválasztott darabjai már egy különleges kompozíciójával rendelkeznek, amelyben különböző történelmi és kultúrtörténelmi rétegek egymás mellé, fölé illetve egymással szembe állítva helyezkednek el. Múlt és jelen egymásra utaltsága igényli a montázstechnikát, amely ennek következtében az egységes mű lehetőségét szétrombolja. Ezen eljárás szerint az intertextuális vonatkozások elsősorban a múltra vonatkozó jelenetekben kapnak helyet és ezáltal struktúra formáló szerepük van.

A montázstechnika vizsgálata során felismertem, hogy a referenciák hálójában minden darabokra hullik. Egy szerves egész és kontinuitás helyett logikai rendszerek, történelmi síkok feltörését tapasztaltam, ahol a vonatkozások önkényes diszkontinuitásokba épülnek be. miközben a drámát a konstrukció és dekonstrukció feszültsége táplálja.

18. Az intertextuális vonatkozások magukon hordozzák a német történelmi diszkurzust. Mintahogyan múlt és jelen egymásra utalnak, úgy vonatkoztatnak az előszövegek a történelmi toposzra. Eközben azonban nemcsak a montázstechnikával való bánásmód változik, tehát

---

⁵ Žmegač, Viktor: Montage/Collage. In: Moderne Literatur in Grundbegriffen. 2., neu bearbeitete Auflage. Hrsg. von Dieter Borchmeyer und Viktor Žmegač. Niemeyer Tübingen 1994, S. 286.

nemcsak az utószövegek formai sajátosságai, hanem változások mennek végbe az **anyagválasztásban** is. Az előszövegek más-más diszkurzust hívnak elő Németországról való értekezésre vonatkozóan. Folyamat fedezhető fel a történelmi vonatkozásokban is: a montázstechnika segítségével a drámaírók **egyre nagyobb történelmi panorámának** adnak teret. Mivel az írók a jelen ellentmondásaira keresnek választ, a történelmi és kulturális vonatkozások az időben egyre messzebbre nyúlnak, hiszen egyre inkább a történelmi folyamatok gyökereire kérdeznék rá. Ennek következtében az intertextuális referenciák Tacitustól a 20. század német történelmi eseményeiig számos példát hoznak, bizonyítván, hogy a történelmi folyamatokban **erőszakos mechanizmusok** ismétlődnek.

19. Felismertem, hogy **az előszövegek súlypontjai megváltoznak**. Mindkét drámaíró korai drámáiban Bertolt Brecht művei alkotnak domináns előszöveget, míg **a Brecht-től való függőség a kései drámákban már eltűnik**. Míg például Müller *Die Schlacht* és Brecht szövegek között organikus kapcsolódás figyelhető meg, hiszen Müller különféle módszerek segítségével hívja elő a brechti szövegeket és használja azt fel anyagként drámai szövegeihez. Braun *Simplex Deutsch* darabját a brechti szövegek domináns módon uralták, mialatt *Iphigenie in Freiheit* darabot már a brechti szövegek redukciója jellemzi. Brecht módszere, technikái, koncepciójának nyomait nem lelhetjük fel többé.

20. A kései drámákban már az is kimutatható, hogy **a mítosz válik meghatározó reflexiós médiummá**. Kilépünk tehát a szoros értelemben vett német történelmi referenciákon. A mítosz előhívása arra engedett következtetni, hogy a kései drámák idejére megváltozott a német történelmi diszkurzus.

Történelem és a mítosz Müller és Braun kései drámáiban szerves módon egymástól elválaszthatatlanná válnak. A történelmi diszkurzus a mítosz dominanciája révén elveszti korábbi erejét. A mítosz, elsősorban a görög mítosz, a drámaírók reflexióinak tárgyává és kritikájuk középpontjává válik. A mítosz ilyen értelemben a ókori világ, a német történelem és az európai kultúra közös nevezőjének médiuma.

21. **Intratextualitás**. A legmeglepőbb felismerés számomra az volt, hogy a két drámaíró önmaga szövegét is előhívja, illetve egymás szövegeit is mint előszövegek építik be saját drámáikba. Reflektálnak tehát mind önmagukra mind egymásra. Az anyagválasztás kapcsán tehát megfigyelhető az **önreferáló intertextualitás megnövekedése**. Ezen folyamat elsősorban Müller és Braun kései drámáiban követhető nyomon. Az intratextuális vonatkozások megjelenése ugyanakkor lehetővé teszi a saját lírai, drámai és esszé szövegek **belső dialógusát**. Ezen új módszer keretbiztosít a drámaírók számára az életmű

összegzésére, korábbi előszövegek megerősítésére illetve megkérdőjelezésére. A belső dialogicitás erősödése összefügg az autoreflexivitás magasabb fokával.

22. **Müller kontra Brecht.** A mítosz és az önidézetek erősödése előidézik egy másik jelenséget, amely Braun *Iphigenie in Freiheit* c. darabjában mutattam ki. Braun, a fiatalabb révén, ugyanis előszeretettel idéz kései darabjában Müllert, mialatt a brechti előszövegek eltűnnek. Eme tendencia a Müller Braun közötti intertextuális dialógus intenzív kölcsönhatását bizonyítja.

23. **Müller és Braun metakommunikációja** abban nyilvánul meg, hogy azonos történelmi folyamatokról gondolkodnak és szállnak a drámai szövegben képletes módon egymással vitába. Ennek során bizonyos motívumokat ismertem fel, melyek behálózzák a drámai szövegeket. Visszatérő motívum mind Müller-nél mind Braun-nál a háború és az árulás motívumai: az emberi egzisztenciát a csata, a háború és az erőszak határozzák meg, miközben a múlt megoldatlan hibái öröklődnek tovább. A két drámaíró metakommunikációjának közös alapjává válik a halottakkal való bánásmód. Mindkettőjük drámáiban halottak jutnak szerephez, akik mint a múlt szellemei a mai napig kísértének és eleven alakként jelennek meg, bizonyítván, hogy múlt és jelen között folytonosság él, illetve ugyanazon mechanizmusok élnek tovább.

Müller és Braun metakommunikációjában a különbséget elsősorban **megközelítésük módjában** fedeztem fel. Müller drámai konfliktusaiban mindig is egyfajta cinikus kezelési mód volt megfigyelhető, melynek mértéke az idő haladtával csak fokozódik. Braunnál azonban az individuum egy olyan eséllyel rendelkezik, amellyel élhetne és megváltoztathatná a történelmi adottságokat is. Braun utópiája tehát a történelmi folyamatok esetleges megfordítására vonatkozik, amely azonban a realitások szintjén nem valósul meg, mert az egyén nem képes tanulni hibáiból. Kései német történelem témájú drámájában pedig már Braun is eljut arra a pontra, amikor is feladja az ideákba vetett hitét.

24. Elemzéseim során kimutattam azt, hogy ekkor a refenciák már nemcsak a Németországról való diszkurzusra vonatkoznak, hanem a mítosz mint anyag előhívása kapcsán **civilizációtörténelmi diszkurzusra** is. Müller és Braun kései drámáiban tehát már nemcsak a német történelemmel való kíméletlen szembenézést tapasztalhatjuk meg, hanem a civilizáció kritikáját is. Müller és Braun intertextuális dialógusa során a civilizáció barbarizmusba való visszaeséséről ad számot. Müller és Braun egyöntetűen ábrázolja alternatív történelmi képük során, hogy a civilizációt, a jelen kor fogyasztói társadalmát egy újabb barbár kor jellemzi. A nyugati kor civilizációs történetét ugyanis háború, vér és erőszak határozza meg, melynek következtében Európa potenciája elévült.

25. A krízis határozza meg Müller és Braun kései drámáit, amely a múlt elbukott eseményeiben és a kudarcot vallott szocializmus tényeiben áll. A drámaíróknak ugyanakkor a közönséggel folytatott kommunikáció kudarca is tény. Ennek következtében mindkét drámaíró új reflexiós médiumot keres. Müller *Germania 3* darabját a kommunikáció hiánya hatja át. Számára nem marad más hátra mint a monológ mint kommunikációs forma mind önmagával mind mauzóleumának hallottaival. Drámai szövegét radikális módon jellemzi a monológikus betét, amely a krízis jelévé válik, miközben azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy mindez saját kudarcának jele. Maga a drámai szöveg – ellentmondásos módon – az előző drámákhoz képest a legnagyobb történelmi panoráma előhívásával nyújt lehetőséget megvitatandó szövegek befogadására. Eme kollektív dialógusból azonban a drámaíró immáron kivonja magát.

Braun kései drámájában a krízis és saját kommunikációs kudarc jele, hogy drámai szövegében a tér válik egyfajta reflexiós médiummá. A teret drámai szövegében szociális interakciónak értelmezem. Időbeli diszkontinuitások és intertextuális vonatkozások hálójá rejti azt. Az intertextualitás módszere által a tér mítosz, történelem és irodalmi előszövegek szerves összefonódásában jön létre, amely egy széles reflexiós teret hoz létre.

26. Utolsó kérdésként vetődik fel bennem a kiütkeresés problematikája. Mint már utaltam rá, Müller-t és Braun-t nem az önreflexió éltette, hanem a dráma és színház mint médium arra szolgált, hogy a társadalommal együtt, a köz érdekében gondolkodjanak történelemről, közös múltról és jövőről. Müller provokatív, drasztikus módon, Braun optimista hittel tette mindezt. Maximális törekvéseik ellenére azonban azt állítom, hogy ezen ambíciók zsákutcákba jutottak. A közzel való kommunikáció kudarca mindkét drámaíró számára nyilvánvalóvá vált. Kései drámáikban ugyanis az elidegenedés folyamata követhető nyomon.

Müller és Braun súlyos problémákkal, a német történelem nyomorúságával, a későbbiekben az európai civilizáció hanyatlásával provokálnak, mégis hiányoznak részükről a válaszadások és a katarzis mint feloldás lehetősége. Ugyanakkor hiányzik a befogadó közeg is. Müller és Braun történelmi témájú darabjai ma kevéssé játszottak, mint ahogyan a mai német írónemzedék is szükségtelennek ítéli a történelemről való gondolkodást, a mai nemzedékének pedig nincs szüksége történelemtudatra és hagyományokra.

Végső következtetések

További kutatási kérdéseket vet fel azon felismerés, miszerint hogyan lehetne Müller – Braun intertextuális dialógus keretéből kilépve a német történelmi diszkurzust egy nagyobb perspektíva alatt kutatni.

27. E szempontból további kutatáshoz számos kiinduló pont adódik. Logikus következménye és dolgozatom bővítése lenne, ha megvizsgálnám, hogy kezelik az 1945 utáni német irodalom reprezentációi a hagyomány örökségét és a történelmet. Ezzel kapcsolatban felmerül a kérdés, hogy hogyan viszonyultak két német állam drámaírói közös történelmi hagyományokhoz. Időben elsősorban a 70-es évektől, amikor egyre intenzívebb módon reflektálnak egymásra a két német állam írói. Nem értek egyet azonban, hogy az 1945 utáni német irodalomtörténetet két külön állam perspektíváján keresztül kell kezelni. A német történelmi diszkurzus éppen ezért közös paradigmává válhat, hiszen feltételezhetjük, hogy éppen e közös nevező által számos átfedést tapasztalunk a két német állam irodalmában.

28. Ezen kívül további kérdésként merül fel bennem a drámai szöveg direktsége, színházi megjelenítése. Nézetem szerint a drámai szöveg elválaszthatatlan színházi megvalósulásától. Ha tehát túllépek disszertációm retorikai szövegelemzésén, további vizsgálat tárgyát képezné az irodalomtudomány és a színháztudomány eredményeinek különbsége azon vizsgálati szempontból, miszerint drámaírók esetén a szövegprodukciónak sosem végeredmény, hanem inkább kiinduló pont.

Publikációs lista

1. Tavaszi Szél 2005 / Doktoranduszok Országos Szövetsége, Debrecen 2005

előadás: Volker Braun *Dmitri című drámája mint egy befejezetlen kísérlet Friedrich Schiller Demetrius című töredékével*

megjelenés: Tavaszi Szél 2005 / DOSz Konferencia Kiadvány, 124-127. oldal

2. recenzió: *Hermand, Jost: Nach der Postmoderne. Ästhetik heute. Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 2004. 192 S.* című munkájáról

megjelenés: Jahrbuch der ungarischen Germanistik 2005. hrsg. von Magdolna Orosz und Terrance Albrecht, Budapest: Gesellschaft ungarischer Germanisten, Bonn: Deutscher Akademischer Austauschdienst, S. 403-406.

3. Germanista- konferencia Veszprém, 2006

előadás: Figurencollage. Die Kontextualisierung von intertextuellen Bezügen im Drama *Germania Tod in Berlin* von Heiner Müller (1929 – 1995)

megjelenés készületben

4. Tavaszi Szél 2006, Doktoranduszok Országos Szövetsége, Kaposvár

előadás: Bertolt Brecht hatása Heiner Müller és Volker Braun dramatikájára

megjelenés: Tavaszi Szél 2006 / DOSz Konferencia Kiadvány, 186-189.

5. Nachwuchskonferenz, Debrecen 2006

előadás: *Germania 3 Gespenster am Toten Mann*. Monolog als theatrale Kommunikationsform in Heiner Müllers Abschiedsstück

megjelenés: Gröller, Harald D./ Horváth, Andrea/ Loosen, Gert (Hg.): *Neue Reflexionen zur kulturwissenschaftlichen Literaturwissenschaft*. (Arbeiten zur deutschen Philologie, Band XXVIII, hg. von Tamás Lichtmann). Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007.

6. Theatron, VI. évfolyam 1-2. szám (2007/ Tavasz-Nyár)

cikk: Brecht- i szövegek intertextuális kontextualizálása Heiner Müller „Die Schlacht” („A csata”) című darabjában

7. *Gelebte Milieus und virtuelle Räume*, Nachwuchskonferenz, PPKE 2007. november
előadás: Reflexionsräume im Drama *Iphigenie in Freiheit* von Volker Braun

8. konferenciameghívás: „Wissenschaften im Dialog“. II. Internationale Germanistentagung
in Oradea, 2008. február

előadás: „Deutsche Misere“ im Spannungsfeld der frühen Deutschlandstücke.
Kontextualisierung des Deutschlanddiskurses in den Dramen *Die Schlacht und Germania Tod
in Berlin* von Heiner Müller und *Simplex Deutsch* von Volker Braun

megjelenés készületben